

การศึกษาเกษตรกรรม

ธรรมเนียมโบราณ การศึกษาเป็นงานเฉพาะตัว ไม่จำเป็นต้องเรียน
ทั่วหน้า วิชาที่เรียนก็คือเลขและหนังสือ ซึ่งในภาษาอังกฤษ เรียกว่า
The 3 Rs. ธรรมเนียมเป็นเช่นนี้เหมือนกันทั้งตะวันออกและ
ตะวันตก ต่อมาได้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นในเมื่อไม่กี่ศตวรรษที่
แล้วมานี้เอง ว่าชาติหรือประเทศจะเจริญก็เพราะคนทั้งชาติเจริญ
โดยได้รับการศึกษาทั่วหน้า จึงเกิดวางแผน “ศึกษาชาติ” กันขึ้น ใน
แผนศึกษาชาตินี้เอง ต้องวางชั้นการศึกษาเป็น ประถม, มัธยม,
อุดม, เพื่อให้ชนทุกชั้นเลือกได้ตามภูมิปัญญา กับให้มีทั้งสามัญและ
วิสามัญศึกษา เพื่อทุกคนได้มีความรู้ทางอาชีพพอควรแก่อัตภาพ
วิสามัญศึกษานี้ กล่าวโดยประเภท เป็น กสิกรรม, อุตสาหกรรม
และพาณิชการ

แผนศึกษาชาติของเราได้เริ่มมาตั้ง 20 ปีแล้ว ยังได้มีโครงการศึกษา
กสิกรรมขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2459 ทำไมจึงเริ่มด้วยการศึกษากสิกรรม? ก็
เพราะสยามเป็นประเทศเพาะปลูก และวิชาศึกษานี้มีตัวอย่างที่
ทำกันอยู่แล้ว เวลานั้นในประเทศข้างเคียง เช่น อินเดีย ซึ่งปรากฏ
ตามรายงานว่า โรงเรียนกสิกรรมลงปลายมักจะผีหลอก พอ
ผู้ปกครองนักเรียนเห็นว่า การเรียนไม่ได้ประโยชน์ ก็พากันถอน
บุตรหลานออกจากโรงเรียน ข้างฝ่ายโรงเรียนก็ปรากฏเป็นความ

การศึกษากสิกรรม

ทำเนียมโบราณการศึกษากสิกรรมเฉพาะตัว ไม่จำเป็นต้องเรียน
ทั่วหน้า วิชาที่เรียนก็คือ เลขและหนังสือ ซึ่งในภาษาอังกฤษ เรียกว่า
The 3 Rs. ทำเนียมเป็นเช่นนี้เหมือนกันทั้งตะวันออกและตะวันตก ต่อมา
ก็ได้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นในเมื่อไม่กี่ศตวรรษที่แล้วมานี้เอง ว่าชาติ
หรือประเทศจะเจริญก็เพราะคนทั้งชาติ เจริญโดยได้รับการศึกษาทั่วหน้า
จึงเกิดวางแผน “ศึกษาชาติ” กันขึ้น ในแผนศึกษาชาตินี้เอง ต้อง
วางชั้นการศึกษาเป็น ประถม, มัธยม, อุดม เพื่อให้ชนทุกชั้นเรียนได้ความ
รู้ที่พอเหมาะ กับใช้มีทั้งสามัญและวิสามัญศึกษา เพื่อทุกคนได้มีความรู้
ทางอาชีพพอควรแก่อัตภาพ วิสามัญศึกษานี้ กล่าวโดยประเภท เป็น
กสิกรรม, อุตสาหกรรม และพาณิชการ

แผนศึกษาชาติของเราได้เริ่มมาตั้ง 20 ปีแล้ว ยังได้มีโครงการศึกษา
กสิกรรมขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2459 ทำไมจึงเริ่มด้วยการศึกษากสิกรรม?
ก็เพราะสยามเป็นประเทศเพาะปลูก และวิชาศึกษานี้มีตัวอย่างที่
ทำกันอยู่แล้ว เวลานั้นในประเทศข้างเคียง เช่น อินเดีย ซึ่ง
ปรากฏตามรายงานว่า โรงเรียนกสิกรรมลงปลายมักจะผีหลอก พอ
ผู้ปกครองนักเรียนเห็นว่า การเรียนไม่ได้ประโยชน์ ก็พากันถอนบุตร

หลานออกจากโรงเรียน ข้างฝ่ายโรงเรียนสี่ไร่ภาคเป็นความเสียหายถึง ๒ ชั้น คือ นอกจากเสียนักเรียนไป ยังเสียเวลาที่พ่อทวดจะสอนวิชาสามัญได้เต็มที่ วิชาอื่น ๆ กลับถูกตัดเสียบ้าง เพื่อแบ่งเวลา มาสอนวิชาการศึกษาเสตรกัม ซึ่งไม่ได้ผล ความปรารถนาว่า ครูที่สอนนั้นก็คือครูวิชาสามัญนั่นเอง การสอนจึงสอนตามตำรา สอนทางทฤษฎี และสอนอยู่ในชั้นในร่มหลังคาโรงเรียน การศึกษาศึกษากรรมของเราซึ่งเห็นแบบอย่างของเขาแล้ว ได้ตั้งต้นด้วยการฝึกหัดครูการศึกษากรรมก่อน จะได้เข้าภาคของเราที่ว่า “ไม่เอาเปิดชั้นประชันไก่”

โครงการการศึกษาเสตรกัม พ.ศ. ๒๔๕๑ ของเรานั้น มุ่งจัดปดมศึกษาซึ่งเป็นการขนานใหญ่ก่อน เพราะความคิดเรื่อง แผนการศึกษาชาติได้เริ่มเพาะตัวขึ้นแล้ว เมื่อใช้การเกณฑ์ศึกษาทั่วหน้า จำจะต้องเตรียมทางไว้ป้องกันมิให้บุตรชวานาทั้งหลาย ทั่งนำมาจับดินสอปากกา หากินในสำนักงาน หนังสือเสียหมด การศึกษาศึกษากรรมนี้แหละ จะใช้เป็นเครื่องป้องกัน โดยจัดให้เป็นวิสามัญศึกษา สวมเข้าไปใน ภาคปลายแห่งประถมศึกษา เป็นประถมปีที่ 5-6 หรือต่อจากนั้นไปอีกเมื่อจำเป็น คำพูดของเสนาบดีกระทรวงธรรมการเมื่อเปิดโรงเรียน ปดมเสตรกัม มณฑลนครสวรรค์ในสมัยนั้น ก็กล่าวถึงโรคปดมศึกษาว่า อาจารูปู่เดียวกับโรคเสมียน แต่ขยายส่วนออกไปเป็นระบาดทั่วทั้งประเทศ

หมายความว่า ลูกชวานาถูกเกณฑ์เข้ามาเรียนสามัญศึกษาอยู่ 4-5 ปี ขาดการฝึกหัดจับไถช่วยพ่อแม่ในท้องถิ่น มาฝึกหัดจับดินสอ

เสียหาย ถึง 2 ชั้น คือ นอกจากเสียนักเรียนไป ยังเสียเวลาที่พ่อทวดจะสอนวิชาสามัญได้เต็มที่ วิชาอื่น ๆ ก็กลับถูกตัดเสียบ้าง เพื่อแบ่งเวลา มาสอนวิชาการศึกษากรรมซึ่งไม่ได้ผล ความปรากฏว่า ครูที่สอนนั้นก็คือครูวิชาสามัญนั่นเอง การสอนจึงสอนตามตำรา สอนทางทฤษฎี และสอนอยู่ในชั้นในร่มหลังคาโรงเรียน การศึกษาศึกษากรรมของเราซึ่งเห็นแบบอย่างของเขาแล้ว ได้ตั้งต้นด้วยการฝึกหัดครูการศึกษากรรมก่อน จะได้เข้าภาคของเราที่ว่า “ไม่เอาเปิดชั้นประชันไก่”

โครงการศึกษาสิกกรรม พ.ศ. 2459 ของเรานั้นมุ่งจัดประถมศึกษาซึ่งเป็นการขนานใหญ่ก่อน เพราะความคิดเรื่อง แผนการศึกษาชาติได้ เริ่มเพาะตัวขึ้นแล้ว เมื่อใช้การเกณฑ์ศึกษาทั่วหน้า จำจะต้องเตรียมทางไว้ป้องกันมิให้บุตรชวานาทั้งหลาย ทั่งนำมาจับดินสอปากกา หากินในสำนักงาน หนังสือเสียหมด การศึกษาศึกษากรรมนี้แหละ จะใช้เป็นเครื่องป้องกัน โดยจัดให้เป็นวิสามัญศึกษา สวมเข้าไปใน ภาคปลายแห่งประถมศึกษา เป็นประถมปีที่ 5-6 หรือต่อจากนั้นไปอีกเมื่อจำเป็น คำพูดของเสนาบดีกระทรวงธรรมการเมื่อเปิดโรงเรียน ประถมสิกกรรมมณฑล นครสวรรค์ ในสมัยนั้น ได้กล่าวถึงโรคประถมศึกษา ว่าอาจมารูปเกี่ยวกับโรคเสมียน แต่ขยายส่วนออกไปเป็นระบาดทั่วทั้งประเทศ

หมายความว่า ลูกชวานาถูกเกณฑ์เข้ามาเรียน สามัญศึกษาอยู่ 4 - 5 ปี ขาดการฝึกหัดจับไถช่วยพ่อแม่ในท้องถิ่น มาฝึกหัดจับดินสอ

บทประพันธ์บางเรื่อง ของ ครูเทพ

ปากกาอยู่ในร่มหลังคาโรงเรียน ในเครื่องแบบนักเรียนอันสะอาดเรียบร้อย
 หยู่แปะเวลาจนพอที่จะให้หิมะจุ่มแข็งต้องงานอายุเจริญกลางแขก มา
 ศึกษานานหรือจะขี้ไม่รู้ว่ามากพอที่จะช่วยตัวได้ ที่ระพากันทำงานหนังสือ
 ปล่อยให้ผ่านไปอย่างเร็วเมื่อถึงมิได้ บุตรกลเสกรกรของเราในอนาคตกษัตริย์
 เปนแรงงานก็เป็นหมัน เบื้องหน้าว่างานชิ้นในประเทศของตน ซึ่ง
 จะเป้นภัยแห่งโรคเสมียนขยายถิ่นออกอย่างมเหสี ในสมัยนั้นภัย
 แห่งโรคเสมียนได้เริ่มปรากฏรูปแล้ว เพราะนักเรียนหัวเมืองตั้งหน้า
 เข้ารับราชการไม่แพ้กรุงเทพฯ บุตรกลเสกรกรได้เข้าสวมตัวแห่งงามๆ
 มิได้น้อย เลขเช่นเขียนอย่างไรให้มหาดชนผู้ถือคติ "สิบปากว่าไม่เท่า
 คาบดิน" ถึงเขาเขียนแยะ ซึ่งถ้าจะนึกไปก็เป้นหมันก็จริง ถึงนั้นกระษัตริย์
 ของโรคเช่นนี้รับยกย่องนัก เจ้าหน้าทักกลัวโรคเสมียนอยู่แล้ว เมื่อจะจัด
 แผนการศึกษาชาติก็มีการเกณฑ์ให้เขาเรียนตัวหน้าด้วย จึงกลัวโรคปลดม
 สักบ้างนัก เพราะโรคเสมียน เดียวนี้เราจึงพลอยมีชื่อพาเรื่องกักร
 ว่างงานกับเขาบ้าง และส่วนมากเป้นชนิดที่เรียกกันว่า "คอปลาขาว"

โครงการรักษาสภาพสัตว์มีกระดูกสันหลัง นอกรอกเป็นยาป้องกัน
 โรคปลดมระยาศ ยี่สิบสามแกยี่สิบห้าวิธามีสัตว์สี่เท้าและคน สัก ส่า
 ชาติก็ระ เพราะการจับวิธามีสัตว์สี่เท้าหรือประเทศเราเป้นชื่อหว
 ยากยิ่ง ถ้าได้จับวิธามีสัตว์สี่เท้าทางทะเลก็ระ ส่าเหรึก ยี่สิบห้าวิธามี
 สัก ส่าทิมกเป้นตั้ง ๕๐ ส่วนใน ๑๐๐ เพราะระไว้ได้ในขณะตั้งไข่ ยัง
 เหลือส่วนน้อยที่ระต้องแก่ระถึงกักร วิธามีสัตว์สี่เท้าหรือ ส่าเหรึกและ

ปากกาอยู่ในร่มหลังคาโรงเรียน ในเครื่องแบบนักเรียนอัน สะอาด
 สะอาด อยู่เป็นเวลานาน พอที่จะให้หมดเข้มแข็งต้องงานอาบเหงื่อ
 มาตีติวิชาหนังสือ ซึ่งยังไม่รู้ มากพอที่จะช่วยตัวได้ ทั้งจะพากัน
 ทำงานหนังสือไปทั่วบ้านทั่วเมืองก็ไม่ได้ บุตรกลสิกรของเราใน
 อนาคตอาจกลายเป็นแรงงานที่เป็นหมัน เปิดปัญหาว่างงานขึ้นใน
 ประเทศของตน ซึ่งจะเป็นภัยแห่ง โรคเสมียน ขยายส่วนออกไป
 อย่างมเหสี ในสมัยนั้นภัยแห่งโรคเสมียนได้เริ่มปรากฏรูปแล้ว
 เพราะนักเรียนหัวเมืองตั้งหน้าเข้ารับราชการไม่แพ้นักเรียน
 กรุงเทพฯ บุตรกลสิกร ได้เข้าสวมตำแหน่งงาม ๆ มิได้น้อย เลยเป้น
 เยี่ยงอย่างให้มหาดชนผู้ติดภาคิต "สิบปากว่าไม่เท่าตาเห็น" ถือเอา
 เป็นแบบ ซึ่งถ้าจะนึกไปก็เป็นธรรมดา ดังนั้นการระบาดของโรค
 เช่นนี้ง่ายดายนัก เจ้าหน้าที่กลัวโรคเสมียนอยู่แล้ว เมื่อ จะจัด
 แผนการศึกษาชาติ มีการเกณฑ์ให้เข้าเรียนทั่วหน้าด้วย จึงกลัวโรค
 ประถมศึกษายิ่งนัก เพราะโรคเสมียน เดียวนี้เราจึงพลอยมีปัญหา
 เรื่องกรรมกรว่างงานกับเขาบ้าง และส่วนมากเป็นชนิด ที่เขาเรียก
 กันว่า "คอปลาขาว"

โครงการศึกษาสิกรธรรมที่ตั้งรูปขึ้นนี้ นอกจากเป็นยาป้องกันโรค
 ประถมระบาด ยังเป้นทางแก้ปัญหาวิสามัญศึกษาแห่งแผนศึกษา
 ชาติด้วย เพราะการจัดวิธามีศึกษาสำหรับประเทศเราเป้น ปัญหา
 ยากยิ่ง ถ้าได้จัดวิธามีศึกษาทางสิกรธรรมสำเร็จ ปัญหาวิสามัญ
 ศึกษาที่ตกไปตั้ง 90 ส่วนใน 100 เพราะจะใช้ได้ในชนบททั่วไป ยัง
 เหลือส่วนน้อยที่จะต้องแก้ไขกันก็คือ วิธามีศึกษาทาง
 อุตสาหกรรม และและพาณิชการ ในเขตต้นครและเมืองที่ประชุม

๘๖ บทประพันธ์บางเรื่อง ของ ครูเทพ

พร้อมเงินค่าเล่าเรียนมากมาย ซึ่งเป็นความจริงทั้งนั้น

การทำด้วยมือเปล่าของเจ้าหน้าที่ของเรา ก็คือเรียกเอาเงินจาก
สำนักเรียนมาใช้ จึงเป็นงานที่ไม่สมประกอบ พายุน้อย ๆ ที่เป็นทาง
พายุใหญ่จะห้ามเสียอะไรได้? ดังนั้นอุปสรรคอื่น ๆ จึงยังมี
เรียนแล้วคิดอุปถัมภ์สมเด็จพระประโทนจังหวัดนครปฐม ต้องถูกข่มเฆาะและได้ฉายาว่า “มะเขือเทศและมันฝรั่ง”
เขาย และได้ฉายาว่า “มะเขือเทศและมันฝรั่ง” เป็นต้น เจ้าหน้าที่
กเสกธรรม์มาเมื่อละเลิกเรียนงานของเจ้าหน้าที่สักแล้วงานสักสัก
ก็มีได้ผ่านไปเห็นในแถบขณะเขาตั้งใจทำดีจริง ๆ ก็ยังเว้นคำพิ
เสียมิได้ว่าทำไมไม่มีผลเหมือนคนอื่นได้กินผล ไปปลูกมะเขือเทศ
และมันฝรั่ง? คำคณนาพิ แต่สแดงว่า เวลานั้นการสักสักเสกธรรม์
คือว่าพายุใหญ่น้อยเพียงไร

คำอธิบายที่ว่า นักเรียนเสกธรรม์ตลอดเวลาเรียนรวม ๒ ปี ต่อ
เพราะพิษและเก็บผลด้วยมือของตนเองอย่างน้อย ๒ จบ เพื่อพิสูจน์ชีวิต
แห่งพืชตามตำราที่ตนเรียน ไม่น่ามั่นกว่าจะมีผลกินเวลาหลายปี
ไม่ให้ประโยชน์ในทางพืชพันธ์และความชำนาญที่ได้ทำด้วยมือตนเอง
ด้วยมือตนเองเลย คือแต่เพาะรดน้ำเก็บผลได้ พายุในเวลาอันสั้นที่เป็น
นักเรณีย์นั้น เป็นคำอธิบายให้หวั่นถึงกันยาก อนึ่ง เจ้าของ
โครงการสักสักเสกธรรม์ ยี่สิบคนมีชีวิตหาไม่แล้ว ยังมีกรรมประสงฆ์
แฉกกล้าอันระบับเสียได้ชั่ววอนของตนเราได้กินอาหารที่มีประโยชน์
แก่ร่างกายมากนั้นนอกจากสักเก็บจากป่า มะเขือเทศ มันฝรั่ง ก็ที่น่าจะ

การทำด้วยมือเปล่าของเจ้าหน้าที่ของเรา ก็คือเรียกเอาเงินจาก
สำนักเรียนมาใช้ จึงเป็นงานที่ไม่สมประกอบ พายุน้อย ๆ ที่เป็น
ทางของพายุใหญ่จะห้ามเสียอะไรได้? ดังนั้นอุปสรรคอื่น ๆ จึงยังมี
อีก เช่น โรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรมที่พระประโทน จังหวัด
นครปฐม ต้องถูกข่มเฆาะและได้ฉายาว่า “มะเขือเทศและมันฝรั่ง”
เป็นต้น เจ้าหน้าที่เกษตรชั้นต่อมา เมื่อจะสรรเสริญงานของเจ้า
หน้าที่ศึกษา ว่างานศึกษากสิกรรมที่ได้ผ่านไปเห็นในแถบชนบท
เขาตั้งใจทำกันจริงจัง ก็ยังเว้นคำพิเสียมิได้ว่าทำไมไม่ปลูกไม่ยืน
ต้นให้คนได้กินผล ไปปลูกมะเขือเทศและมันฝรั่ง? คำคณิน่าฟัง แต่
แสดงว่าเวลานั้นการศึกษากสิกรรม ต้องฝ่าพายุใหญ่น้อยเพียงไร

คำอธิบายที่ว่า นักเรียนกสิกรรมตลอดเวลาเรียนราว 2 ปี ต้องเพาะ
พืช และเก็บผลด้วยมือของตนเองอย่างน้อย 2 จบ เพื่อพิสูจน์ชีวิต
แห่งพืชตามตำราที่ตนเรียน ไม่น่ามั่นกว่าจะมีผลกินเวลาหลายปี
ไม่ให้ประโยชน์ ในทางพิสูจน์ และความชำนาญที่ได้ทำกับมือของ
ตนเองตั้งแต่ต้นจนปลาย คือแต่ เพาะจนถึงเก็บผลได้ ภายในเวลา
อันสั้นที่เป็นนักเรียนอยู่นั้น เป็นคำอธิบายที่จะให้เข้าใจทั่วถึง กัน
ยาก อนึ่งเจ้าของโครงการศึกษากสิกรรม ผู้บัดนี้มีชีวิตหาไม่แล้ว ยัง
มีความประสงค์แรงกล้าในอัน จะยึดยึดให้ชาวชนบทของเราได้
กินอาหารที่มีประโยชน์แก่ร่างกายมากขึ้น นอกจากผักเก็บจากป่า
มะเขือเทศ มันฝรั่ง ก็น่าจะเป็นอาหารของเขาด้วย ดูเถิดไม้ล้มลุก

เป็นธรรมชาติของเราก็คงไม่ลืมตอพวกมะเขือเทศ มันฝรั่ง บัว
กล้วยมีหน้าที่ปน ๒ ชั้น คือทั้งโหนดโหนด โหนดโหนดหัวโหนดหัว
น้อย ๒ ทา พาย ในเวลาเรียน ๒ ปี ก็ยังมีได้เป็นอาหารของชาว
ชนบทอีกด้วย

โครงการศึกษาศาสนศาสตร์กัมกับชีวิต เน้นเรื่องความล้มเหลวของเจ้า
หน้าที่เมื่อเปลี่ยนตัว ก็เป็นอุปสรรคสำคัญอีกส่วนหนึ่ง ความ
ล้มเหลวเป็นอีกสาเหตุของการล้มพ่าย และความซบเซาของชนบท
ในตัว

การปฏิบัติตามแผนโครงการศึกษาศาสนศาสตร์กัม เริ่มด้วยตั้งโรงเรียน
ผลิตครูประถมศึกษาศาสนศาสตร์กัมขึ้นในเขตของโรงเรียนข้าราชการพลเรือน คือ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสมัยนั้นก่อน เพื่อให้อาศัยกำลังครูและ
กำลังเงินของสถานศึกษานั้น แต่ไม่ช้าก็ย้ายไปตั้งที่พระประโทน
เพื่อให้มีที่ทำการเพาะปลูกเพียงพอและเพื่อให้ได้ชีวิตของชนบท แต่
ต่อมาภายหลังโรงเรียนฝึกหัดครูนั้นต้องย้ายไปตั้งที่อื่นให้
โรงเรียนฝึกหัดครูศึกษาศาสตร์ประจำภาค ทั้งโรงเรียนพระประโทนไว้ให้
เป็นโรงเรียนครูมูลศึกษาศาสตร์ของจังหวัดนครปฐม คือประถมวิสามัญ
ตามแผนศึกษานานเอง โรงเรียนครูมูลศึกษาศาสตร์ พายหลังได้เกิดขึ้น
เป็นโรงเรียนประจำจังหวัดอีกหลายจังหวัด สำหรับเป็นโรงเรียนตัว
หลักในทางจังหวัดประถมศึกษาศาสนศาสตร์กัม ก็เป็นแต่เพาะครูสำหรับสอน
วิชาศึกษาศาสตร์ในโรงเรียนประจำของจังหวัดตัวเองไปด้วยในตัว ส่วน

ดูเถิดไม้ล้มลุก พวกมะเขือเทศ มันฝรั่งยังกลับมีหน้าที่เป็น 2 ชั้น
คือทั้งให้นักเรียนได้เรียนชีวิตแห่งพืช อย่างน้อย 2 จบ ภายในเวลา
เรียน 2 ปี กับ ให้ได้เป็นอาหาร ของชาวชนบทอีกด้วย

โครงการศึกษาศาสนศาสตร์กัมต้องชะงัก เนื่องจากความล้มเหลวของ
เจ้าหน้าที่เมื่อเปลี่ยนตัว ก็เป็นอุปสรรคสำคัญอีกส่วนหนึ่ง
เหมือนกัน ความล้มเหลวเป็นธรรมชาติของการล้มพ่าย และความชะงัก
เป็นการเดินถอยหลังอยู่ในตัว

ทางปฏิบัติตามแผนโครงการศึกษาศาสนศาสตร์กัม เริ่มด้วยตั้งโรงเรียนฝึกหัด
ครูประถมศึกษาศาสนศาสตร์กัมขึ้นในเขตของโรงเรียนข้าราชการพลเรือน คือ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสมัยนั้นก่อน เพื่อให้อาศัยกำลังครูและ
กำลังเงินของสถานศึกษานั้น แต่ไม่ช้าก็ย้ายไปตั้งที่พระประโทน
เพื่อให้มีที่ทำการเพาะปลูกเพียงพอ และเพื่อให้ได้ชีวิตของชนบท
แต่ต่อมาภายหลัง โรงเรียนฝึกหัดครู นั้นต้องย้ายไปตั้งที่อื่นให้
เข้ารูปเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูประจำภาค ทั้งโรงเรียนพระประโทนไว้
ให้เป็นโรงเรียนครูมูลศึกษาศาสตร์ ของจังหวัดนครปฐม คือประถม
วิสามัญตามแผนศึกษานานเอง โรงเรียนครูมูลศึกษาศาสตร์ ภายหลังได้
เกิดขึ้นเป็นโรงเรียนประจำจังหวัดอีกหลายจังหวัด สำหรับเป็น
โรงเรียนตัวอย่างในทางจัด ประถมวิสามัญศึกษาศาสตร์ กับเป็นที่เพาะ
ครูสำหรับสอนวิชาศึกษาศาสตร์ในโรงเรียนประจำของจังหวัดเอง
ไปในตัวด้วย ส่วนโรงเรียนฝึกหัดครูประถมศึกษาศาสนศาสตร์กัมก็ได้

บทประพันธ์บางเรื่อง ของ ครูเทพ

โรงเรียนฝึกหัดครูประถมศึกษามีประจำภาค ก็ยังเกิดขึ้นที่ภาคเหนือ และภาคใต้ ซึ่งยึดกันมารวมที่กรุงเทพฯ เชียงใหม่แห่งเดียว ที่อื่น ๆ ได้เข้ารูปเป็นมัธยมวิสามัญไป

ในการมาตรวจราชการที่เมืองเชียงใหม่ "เบิกชน" นี้ ทางกรมได้เริ่มส่งนักเรียนไปเรียนวิชาการศึกษาที่ยุโรป อเมริกา และฟิลิปปินส์ ซึ่งมีที่กันมีอยู่จำนวนที่จำกัด แต่พอจะเรียกได้ราวๆสามสี่คน นักเรียนเหล่านี้ ผู้สำเร็จวิชามาจากต่างประเทศ ได้มาเป็นอาจารย์ในโรงเรียนฝึกหัดครูประถมศึกษาระดับล่างๆ และบางคนได้เป็นคณะกรรมการที่ตรวจกรมการศึกษาและขอการศึกษาศึกษากรมนี้ไปประเทศไทย

มหาวิทยาลัยฝึกหัดครูประถมศึกษานี้ ก็ยังงาน pioneer คือ งานแรกเริ่มมีที่กัน เพราะดีที่ศึกษาจากกรมการศึกษานี้ไปจะได้ก้าวหน้าไปมากพอใช้แล้วก็ได้ แต่การศึกษาการศึกษาแผน ศึกษาชาติยังเป็นของใหม่อยู่ งานไปโอเนี่ยของผู้เริ่มเป็นธรรมดาต้องเป็นงานทดลอง อะไรผิดก็แก้กันไป เป็นงานที่เดินวกเวียน แทนที่จะเดินตามเส้นตรงเหมือนงานที่ผลึกเป็นผลึกเป็นผลึก เช่นเรียนเขียนเลขแล้วทำการฝึกเลขเลขเลขของเรา เข้าทำนองนี้ จึงมีภาควิชาที่หนึ่ง สอง และตรรกศาสตร์ เมื่อเมื่อเขียนเลขแล้วเขียนเลขบ้างๆ โครงการนั้นให้กลายเป็นกลิ้ง ครกขึ้นภูเขา หรือพายเรือทวนน้ำ หรือฝ่ามรสุมมิได้หยุดหย่อน อย่างไรก็ดี ผลของการที่ได้เตรียมไว้แต่เนิ่น ๆ ได้ช่วยให้เรามีพื้นเป็นลำสันอยู่บ้าง และคนที่เราได้เตรียมไว้ก็น่าชื่นใจที่ได้เป็นชีวิตสำคัญ แห่งการการศึกษาและการศึกษาการศึกษาในบัดนี้

เกิดขึ้นทั้งภาคเหนือและภาคใต้ ซึ่งบัดนี้มารวมอยู่ ณ เชียงใหม่แห่งเดียว ที่อื่น ๆ ได้เข้ารูปเป็นมัธยมวิสามัญไป

ในการเพาะครูการศึกษาเพื่อจะไม่เอา "เปิดชน" นี้ ทางกรมได้เริ่มส่งนักเรียนไปเรียนวิชาการศึกษาที่ยุโรป อเมริกา และฟิลิปปินส์ตั้งแต่ต้นมือ เป็นจำนวนอย่างมากที่พอจะเจียดได้จากทุน สามัญศึกษา นักเรียนเหล่านี้ ผู้สำเร็จวิชาจากต่างประเทศ ได้มาเป็นอาจารย์ในโรงเรียนฝึกหัดครู ประถมการศึกษาของเรา โดยลำดับ และบัดนี้ได้เป็นกระดูกสันหลังทั้งของกการศึกษาและการศึกษาการศึกษาแห่งสยามประเทศ

แท้จริงงานจัดศึกษาการศึกษาของเราก็คือเป็นงาน pioneer คือ เป็นงานเริ่มอยู่บ้าง เพราะถึงวิทยาศาสตร์การศึกษาสมัยนั้น จะได้ก้าวหน้าไปมากพอใช้แล้วก็ได้ แต่การศึกษาการศึกษาแผน ศึกษาชาติยังเป็นของใหม่อยู่ งานไปโอเนี่ยของผู้เริ่มเป็นธรรมดาต้องเป็นงานทดลอง อะไรผิดก็แก้กันไป เป็นงานที่เดินวกเวียน แทนที่จะเดินตามเส้นตรงเหมือนงานที่มีถูกเป็นครูผิดเป็นครู ให้ถือเป็นเยี่ยงอย่างอยู่แล้ว การจัดศึกษาการศึกษาของเราเข้าทำนองนี้ จึงมีการก้าวหน้า ชะงักและถอยหลังเมื่อ เปลี่ยนคนและสติปัญญาบ่อยๆ โครงการนั้นได้กลายเป็นกลิ้ง ครกขึ้นภูเขา หรือพายเรือทวนน้ำ หรือฝ่ามรสุมมิได้หยุดหย่อน อย่างไรก็ดี ผลของการที่ได้เตรียมไว้แต่เนิ่น ๆ ได้ช่วยให้เรามีพื้นเป็นลำสันอยู่บ้าง และคนที่เราได้เตรียมไว้ก็น่าชื่นใจที่ได้เป็นชีวิตสำคัญ แห่งการการศึกษาและการศึกษาการศึกษาในบัดนี้